

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.36

І.В. Будім,
здобувач

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ НЕВЖИТТЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ ЩОДО ОСІБ, ВЗЯТИХ ПІД ЗАХИСТ

У статті проаналізовані передумови криміналізації та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за невиконання заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, які передбачали відповідальність за посягання на судові органи та осіб, задіяних до участі в кримінальному судочинстві та за невиконання заходів безпеки щодо таких осіб (від часів Київської Русі до сьогодення).

Ключові слова: криміналізація; забезпечення безпеки, невиконання заходів безпеки, працівник суду, правоохоронний орган, учасник кримінального судочинства.

Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу передбачає здійснення правових, організаційно-технічних й інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі й гідності цих осіб від протиправних посягань із метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя. Тому Конституція України, гарантуючи незалежність і недоторканість суддів, зобов'язує державу забезпечити особисту безпеку суддів, працівників суду та їхніх сімей.

Не менш важливим є життя заходів особистої безпеки правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також членів їх сімей та близьких родичів. Адже безпека осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних справ є важливою гарантією об'єктивного, повного та всебічного судового розгляду кримінальних справ, оскільки сприяє виконанню завдань кримінального та кримінально-процесуального законодавства, і стаття 380 КК України передбачає кримінальну відповідальність за невиконання заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, яка входить до системи злочинів проти правосуддя.

Однією з центральних проблем кримінальної політики є проблема криміналізації діянь. Процес криміналізації полягає у виявленні цілей, підстав і можливостей встановлення кримінальної відповідальності за ті чи інші діяння і виданні кримінальних законів, які закріплюють ці рішення.

У зв'язку з цим метою написання даної статті є встановлення і дослідження процесу розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за посягання на життя та здоров'я осіб, задіяних до

участі у кримінальному судочинстві загалом, та за невиконання заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист зокрема.

Питання кваліфікації злочинів проти правосуддя розглядалися у працях М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, І.С. Власова, А.В. Галахової, М.А. Гараніної, Л.Д. Гаухмана, В.О. Глушкова, М.С. Голоднюка, І.А. Дришлюка, М.Й. Коржанського, В.В. Кудрявцева, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, А.В. Наумова, В.І. Осадчого, О.Я. Светлова, В.В. Сташиса, С.А. Семенова, Ю.І. Стецовського, Ш.С. Рашковської, С.А. Тарарухіна, В.Я. Тація, П.Ф. Тельнова, Є.В. Фесенка, В.Д. Філімонова, М.І. Хавронюка та інших.

Однак слід зазначити, що в більшості випадків проводився аналіз загальних характеристик злочинів проти правосуддя чи особливостей кваліфікації окремих видів злочинів та їхнього значення. Причому більшість досліджень проводились ще до прийняття нового Кримінального кодексу України 2001 року. Проблеми ж кримінальної відповідальності за невиконання заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, ні на монографічному рівні, ні на рівні дисертаційного дослідження поки не досліджувались. Дослідження проблем становлення кримінально правового захисту відповідних інститутів держави необхідно ще і тому, що історія держави і права України до недавнього часу розглядалася в контексті класовому і політичному.

Першим кодифікованим юридичним збірником руського права є «Руська правда». Аналізуючи його положення, що стосуються кримінального процесу та осіб, задіяних до участі у ньому, варто зазначити, що у справах про злочини, які безпосередньо зачіпали інтереси пануючого класу, вико-

ристовувалися форми розшукового (слідчого) процесу. Князі та їхні прибічники самостійно здійснювали розслідування і самі ж судили таких злочинців. Елементи розшукового процесу використовували і церковники під час розгляду справ про злочини проти релігії і церкви. Таким чином відокремленого слідчого чи розшукового органу, який би виконував функції, аналогічні сучасному досудовому слідству, в Київській Русі не було, окремі розшукові дії та так зване вступне слідство виконувались самими судовими органами.

Щодо встановлення відповідальності за злочинні посягання проти правосуддя, варто зазначити, що в "Руській правді" конкретних норм, якими безпосередньо захищалася судова влада та учасники судового процесу, взагалі не було. Так, в ст. 1 Руської правди всіх трьох редакцій передбачалася відповідальність за вбивство таких видів: 1) вбивство "просте" – "убивство мужа мужем", 2) вбивство "визначених осіб" (гридин, купець, ябстник, мечник, боярський управитель, а також ізгой, словени, словен, русин). Вважати, що вбивство ябедника слід розглядати як посягання на особу, що відправляє правосуддя, підстав немає. Підтвердженням цьому є і те, що в цей період суд чинив князь. А тому і вбивство ябстника, мечника тощо розцінювалось як посягання на владу взагалі, і каралося найбільш суворо [1, с. 72]. Аналіз трьох редакцій "Руської правди" та літературних джерел не дає підстав визначити, яким же чином охоронялося (захищалося) життя осіб, які здійснювали судочинство, та осіб, які задіяні до участі в такому судочинстві. Отже, лише відповідна адекватність судової системи системі державного устрою та суспільним цінностям з давнини обумовлювала певну специфіку кримінально-правового захисту носіїв судової влади.

Кримінальне судочинство періоду Галицько-Волинської держави (XII – XIV ст.) мало змагальний характер, носило ті ж елементи, як і в Київській Русі, судові функції були об'єднані з адміністративними [1, с. 76]. У цей період судова влада була об'єднана з адміністративною владою, правосуддя здійснювалось особами, які цими повноваженнями наділялися, відповідно їм були відсутні специфічні норми щодо захисту носіїв судової влади, та осіб, взятих під захист. Відсутні також і норми щодо кримінальної відповідальності за посягання на осіб, задіяних до участі у кримінальному процесі, а відповідно їм за невиконання заходів щодо їх захисту.

Щодо Української козацької держави – в даний період були відсутні норми, які б передбачали кримінальну відповідальність за невиконання заходів безпеки щодо судових органів та учасників кримінального процесу.

З часу приєднання України до Російської імперії на теренах України розпочала діяти судова сис-

тема царської Росії. У прийнятому у 1845 році Уложенні про покарання кримінальні і виправні містилися цілий ряд статей про злочини, що здійснюються замахом на інтереси правосуддя. Ці норми були включені, зокрема, в розділ "Злочини проти порядку управління", де передбачалася відповідальність за злом в'язниць, відведення або втечу осіб, які знаходяться під вартою або наглядом, а також в розділ "Злочини, які порушують суспільний спокій і порядок", де містилася норма про відповідальність за неправдиве донесення і неправдиві показання. Посадові злочини мали спеціальний розділ "Про злочини і провину чиновників при слідстві і суді" [2]. Проте і в цих правових актах не передбачалося відповідальності за посягання на осіб, які здійснюють правосуддя, свідків, потерпілих та інших осіб, що потребують захисту, та за невиконання заходів щодо їх захисту.

Слід відмітити, що розбудова Російської імперії створила абсолютизм влади російського імператора, а самостійність судової влади не могла існувати паралельно, а тому, відповідно, їй не було необхідності встановлювати додаткові норми забезпечення безпеки осіб, що здійснюють кримінальне судочинство чи слідство. Посягання на таких осіб розцінювались як посягання на державну владу.

Кримінальне Уложення 1903 року ширше і детальніше визначило пріоритет державної влади. У Главі VI "Про протидію правосуддю" були об'єднані кримінально-правові норми, якими, по-перше, встановлювалася відповідальність за злочини, які вчинялися особами, що не виконували функції представників правосуддя, але зобов'язані були сприяти його здійсненню, і - по-друге, будь-якими особами, які перешкоджали здійсненню завдань правосуддя. Він містив 22 статті, де були включені відповідальність за лжедонесення, лжесвідчення, підбурювання або пред'явлення суду неправдивих доказів; лжеприсягу; неправдиві свідчення у власній справі, недонесення, відмову від представлення речового або письмового доказу по кримінальній справі, приховування, поховання або захоплення мертвого тіла до судово-медичного огляду за відсутності мети приховати сліди злочину, відмову свідка, понятого, свідуючої особи (експерта) або перекладача без поважних причин виконувати свої обов'язки в процесі слідства або судового розгляду справи та ін. [2]. Однак спеціальна норма, якою б була встановлена кримінальна відповідальність за невиконання заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, так само як і норма за посягання на них, на жаль, також не була передбачена.

29 квітня 1918 року було прийнято Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності української народної республіки). В Главі VI "Суд Української

Народної Республіки» у статті 62 було зазначено: «Судова власть в рамках цивільного, кримінального і адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами» [1]. Центральною Радою на законодавчому рівні було реалізовано принцип поділу влади, судова влада знайшла конституційне закріплення, а правосуддя набуло демократичних форм. Аналіз джерел дає підстави стверджувати, що ні під час правління Української Народної республіки, ні в подальшому, під час Гетьманщини та Директорії, спеціальних норм, які б передбачали кримінальну відповідальність за невиконання заходів безпеки щодо судових органів та учасників кримінального процесу, не було.

Перші кримінальні кодекси радянської доби (КК УРСР 1922р. та КК УРСР 1927 р.) не виділяли злочини проти правосуддя в окремі глави. Наприклад, діяння щодо винесення суддями неправосудного вироку знаходилися у Главі «Про посадові злочини», недонесення про злочин, незаконне звільнення або втеча з під варті – у главі «Злочини проти порядку управління», завідомо неправдивий донос і завідомо неправдиві показання дані свідком, експертом, перекладачем – у главі «Злочини проти особи» [3]. Такі злочини, як посягання на осіб, взятих під захист (суддів, осіб, що здійснюють досудове слідство, та інших учасників кримінального процесу), як і невиконання заходів безпеки щодо таких осіб цими кодексами, не передбачались.

Кримінальним кодексом УРСР 1960 року вперше в історії кримінального законодавства було започатковано кримінально-правовий інститут «Злочини проти правосуддя», який був започаткований КК РСФСР 1959 року, і автоматично включений в українське законодавство. У Главі 8 цього Кодексу «Злочини проти правосуддя» встановлюється відповідальність за посягання на правосуддя, які вчинюються різними суб'єктами як «зсередини», так і «зовні», що свідчить про ширше розуміння правосуддя ніж діяльність суду з розгляду та вирішення справ. Аналіз норм кодексу 1960 р. свідчить про відсутність чіткої систематизації злочинних посягань на інтереси правосуддя та відсутність норми про кримінальну відповідальність за невиконання заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист.

З часу проголошення незалежності України бажання українських політиків забезпечити захист і безпеку судової влади та осіб, задіяних у кримінальному судочинстві, проявилось в ухвалених у 1994 році Законах України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Так, у статті 24 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», зазначено, що несприйняття, несвоєчасне прийняття рішення, невиконання заходів щодо безпеки осіб, зазначених у цьому Законі, працівниками суду і правоохоронних органів тягне за собою дисциплінарну або кримінальну відповідальність. Аналогічна норма про відповідальність за невиконання заходів безпеки щодо працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів закріплена в ст. 21 «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», відповідно до якої несприйняття рішень, несвоєчасне прийняття або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, невиконання відповідних заходів безпеки працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів відповідними посадовими особами органів, зазначених у статтях 14 і 15 цього Закону, тягне за собою дисциплінарну чи кримінальну відповідальність, передбачену чинним законодавством.

Виходячи з цього, у 2000 році законодавець України вніс зміни до Кримінального кодексу, доповнивши його статтею 180-1, за якою вперше встановлювалась відповідальність за невиконання заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист. Відповідно до зазначеної статті, норми якої без змін викладено і в ст. 380 нового Кримінального кодексу 2001 року, кримінально караніми визнаються несприйняття рішення, несвоєчасне прийняття або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, а так само невиконання, несвоєчасне виконання або невиконання заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів посадовою особою органу, на який покладено функції забезпечення безпеки зазначених осіб, якщо ці дії спричинили тяжкі наслідки.

Крім того, новим Кримінальним кодексом України, прийнятим 5 квітня 2001 року, у Розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» передбачено кримінальну відповідальність за посягання на носіїв судової влади – суддів. Статтями 371-375, 381-400 КК встановлена відповідальність за злочинні посягання на законну діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, внутрішніх справ, органів, які виконують вироки і рішення, захисту осіб, у зв'язку з діяльністю, пов'язаною із наданням правової допомоги. Об'єднання в одному розділі різних за соціальною значимістю благ та інтересів як об'єктів кримінально-правового захисту у даному випадку, на мою думку, викликає питання про доцільність такого об'єднання.

В той же час, як зазначає пленум Верховного суду України, органи виконавчої влади не додержуються належним чином положень ст. 130 Конституції, зазначено, що несприйняття, несвоєчасне прийняття рішення, невиконання заходів щодо безпеки осіб, зазначених у цьому Законі, працівниками суду і правоохоронних органів тягне за собою дисциплінарну або кримінальну відповідальність. Аналогічна норма про відповідальність за невиконання заходів безпеки працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів закріплена в ст. 21 «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», відповідно до якої несприйняття рішень, несвоєчасне прийняття або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, невиконання відповідних заходів безпеки працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів відповідними посадовими особами органів, зазначених у статтях 14 і 15 цього Закону, тягне за собою дисциплінарну чи кримінальну відповідальність, передбачену чинним законодавством.

В той же час, як зазначає пленум Верховного суду України, органи виконавчої влади не додержуються належним чином положень ст. 130 Кон-

ституції України та законів "Про судоустрій та статус суддів", "Про прокуратуру", "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві". Внаслідок тривалого ігнорування органами виконавчої влади вимог Конституції і законів України щодо забезпечення дійсної незалежності судів та захищеності суддів склалася вкрай небезпечна ситуація, яка ставить під сумнів можливість подальшого нормального здійснення судової діяльності із захисту прав і свобод громадян. Не враховується, що судді постійно перебувають у зоні конфліктів, зіткнення протилежних інтересів і пов'язаного з цим ризику, зазнають погроз, посягань на життя, здоров'я, честь, гідність, майно з боку зацікавлених у розгляді тієї чи іншої справи осіб. Правоохоронні органи нерідко залишають без реагування повідомлення про погрози й інші протиправні діяння щодо суддів, працівників правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві. Не завжди ефективними є заходи по виявленню злочинців, які вчинили на них посягання. Суди на такі порушення й упущення не реагують, за наявності ознак злочинів, обмежуються застосуванням до винних адміністративних стягнень [4].

Таким чином, в справі забезпечення кримінально-правового захисту осіб, взятих під захист, та застосування закону про кримінальну відповіда-

льність за нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, існують певні теоретико-практичні проблеми, які потребують подальших наукових досліджень.

Література

1. *Історія держави і права України*. Навч. посіб. / А.С. Чайковський (кер. кол. авт.), В.І. Батриченко, О.Л. Копиленко та інші. За ред. А.С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 400 с.

2. *Голоднюк М.* История развития российского законодательства о преступлениях против правосудия / М. Голоднюк // Уголовное право. – 2000. - № 2. – С. 14-16.

3. *Дришлюк И.А.* История развития законодательства об ответственности за преступления против правосудия (УК УССР 1922 и 1927 годов) / И.А. Дришлюк // Актуальні проблеми політики: Збірник наук.праць / Голов. ред. С.В.Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 16. – С.142-150.

4. *Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві.* Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.06.99 №10 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0010700-99>

И.В. Будим

Криминализация неприятия мер безопасности в отношении лиц, взятых под защиту.

Целью статьи является анализ предпосылок криминализации и развития законодательства об уголовной ответственности за неприятие мер безопасности в отношении лиц, взятых под защиту, предусматривающие ответственность за посягательство на судебные органы и лиц, привлеченных к участию в уголовном судопроизводстве и за неприятие мер безопасности в отношении таких лиц (от времен Киевской Руси до современности).

I.V. Budim

Criminalization failure security of persons taken under protection.

The aim of the article is the analysis of the conditions of criminalization and the development of legislation on criminal liability for failure to take precautions against persons taken under protection. The norms, providing for responsibility for the attack on the judiciary and the parties involved to engage in criminal proceedings and for failing to take security measures against such persons (from the times of Kievan Rus to the present).